

In line with Resolution II adopted by the Circle of the Presidents at its meeting held on 13 June 2018 in Prague, the theme of the XVIIIth Congress of the Conference of European Constitutional Courts to be held in Prague from 26 to 29 May 2020 will be:

**HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS:
THE RELATIONSHIP OF INTERNATIONAL, SUPRANATIONAL AND NATIONAL CATALOGUES IN THE
21ST CENTURY**

**QUESTIONNAIRE FOR THE XVIIIth CONGRESS
OF THE CONFERENCE OF EUROPEAN CONSTITUTIONAL COURTS**

I. GENERAL PART: CATALOGUES OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

I.1 International catalogues of human rights (ECHR, UDHR and ICCPR)

- In your country, what is the constitutional position/characteristic/legal force of international treaties protecting human rights?**

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinde milletlerarası antlaşmalar düzenlenmektedir. Bu madde uyarınca, Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır. Dolayısıyla, insan haklarına ilişkin antlaşmalar, ulusal mevzuatın üzerindedir.

- What mechanism is used to invoke the international treaties in national court decision-making?**

Milletlerarası antlaşma hükümlerinin uygulanmasına yönelik belirli bir mekanizma mevcut değildir. İlgili olan davalarda, diğer kanun hükümleri gibi, bu hükümlere dayanılabilir.

- Is it possible to invoke the direct effect of the international catalogues of human rights? If so, please describe the mechanism.

Türk yasal sisteminde bu mümkün görünmemektedir. Sadece usulüne uygun şekilde yürürlüğe konulmuş olan milletlerarası antlaşmalara dayanılabilmekte veya bu antlaşmalar ulusal mevzuatın bir parçası olarak uygulanabilmektedir.

I.II Supranational catalogues of human rights (the Charter)

- Is the Charter a point of reference to review the constitutionality of legal rules and/or decisions of public authorities, be it directly (a formal point of reference in some EU member states) or indirectly by “radiating” through the national catalogues (a substantive point of reference in other states)?
- Does the human rights case law of the Court of Justice of the European Union serve as guidance for the interpretation and application of the national catalogue in your country by general courts, or as a source for judicial law-making?
- Is the national impact of the Charter conditioned, in constitutional terms, by its essentially equivalent degree of protection afforded, or as the case may be in the EU member states, is conditioned by making a request for preliminary ruling with the Court of Justice of the EU?

Türkiye, Avrupa Birliği üyesi olmadığı için bu bölüm geçilmiştir.

I.III National human rights catalogues

- Is the catalogue of human rights part of the constitution of your country? If so, how is it incorporated (a separate constitutional charter, a part of the Constitution, a part of the constitutional order)? What is its structure?

Anayasa'nın İkinci Kısımını “**Temel Haklar ve Ödevler**” başlığı altında düzenlenmiş olup temel hak ve özgürlüklere ilişkindir. Her bir hak ve özgürlük, 17. madde ile 40. maddeler arasında ayrı hükümlerde düzenlenmiştir.

- What is the historical background of the creation of the national catalogue of human rights in your country? Is the respective legislation in your country based on other legislation (previous or foreign), or is it original?

Temel insan haklarına ilk olarak 1876 yılında Kanun-i Esasi’de yer verilmiştir. 1924, 1961 ve 1982 tarihli Anayasalarda ise hakların sayısı ve kapsamı giderek genişlemiştir. 1982 tarihli son Anayasa’da, temel haklar ve özgürlükler ile bunların kısıtlanmalarına ilişkin hususlar uluslararası insan hakları belgeleri ve anlaşmaları ışığında kaleme alınmıştır.

- What has been the development of your national catalogue of human rights over time? Is it undergoing a change? Are new rights included? Is there a constitutional procedure for its modification or amendment?

Temel haklar, Anayasa’da düzenlenmekte olup anayasal değişiklik yapılması zorlu bir prosedürün izlenmesi gereklidir. Ancak, bir hakkın kapsamının genişletilmesi, mevcut hakka alt ilkelerin eklenmesi veya yeni bir hakkın düzenlenmesi için her zaman Anayasa'nın tadil

edilmesi gerekli değildir. Hakların kapsamının yorumlanmasında ve belirlenmesinde ortaya koyduğu içtihatlarıyla yargı önemli bir rol oynamaktadır. Bilhassa Türk Anayasa Mahkemesi, bu bağlamda, bireysel başvuru sistemi ile temel bir rol üstlenmektedir. Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları doğrultusunda hakların korunmasını sağlamaktadır. Anayasa Mahkemesi, bu işlevi yerine getirirken, hak ve özgürlüğe ilişkin daha fazla unsur veya alt-unsur/ilke belirlemekte ve böylece hakların kapsamını genişletmektedir.

Temel hakların güçlendirilmesi veya iyileştirilmesi amacıyla Anayasa’da birkaç kez değişiklik yapılmıştır. Örneğin, kişi özgürlüğü ve yaşama hakkı bağlamında aşağıdaki güvencelerin kapsama dâhil edilmesi için Anayasa’nın 38. maddesi 2001 yılında şu şekilde değiştirilmiştir:

“Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez.”

“Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz.”

“Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez.”

“İdare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz...”

I.IV The mutual relationship between different catalogues of human rights

- Can you give examples from the case law of your court related to the use of any of the international catalogues?

Türk Anayasa Mahkemesi, insan hakları ihlal iddialarını içeren bireysel başvuruları karara bağlarken sıklıkla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne (AİHS) ve AİHM içtihatlarına atıfta bulunur. Yaşam hakkından ifade özgürlüğüne kadar çeşitli haklara ilişkin birçok dava bulunmaktadır. Örneğin, AİHM, adil yargılanma hakkı kapsamında, mahkeme kararları arasındaki veya ulusal içtihatları arasındaki uyumsuzluğun adil yargılanma hakkını ihlal ettiğini kabul eder. AİHM’nin adil yargılanma hakkına ilişkin bu yorumunun ardından Türk Anayasa Mahkemesi de, içtihat uyumsuzluklarının yeterli ölçüde giderilmesi gerektiğini aksi takdirde söz konusu uyumsuzluğun adil yargılanma hakkını ihlal edebileceğini belirterek bu doğrultuda birçok karar vermiştir (*Türkan Bal* [GK], 2013/6932, 06 Ocak 2015; *Ahmet Acar*, 2017/7060, 21 Eylül 2016; *Hakan Altınca* [GK], 2016/13021, 17 Mayıs 2018).

- Has your court considered the relationship/hierarchy/competition of the catalogues of human rights in light of the protection afforded?

Anayasa Mahkemesi, Anayasa’nın en üst düzeyde korunmasını sağlar. Norm denetiminde Anayasa tek bağlayıcı kaynak olup milletlerarası antlaşmalar destekleyici norm niteliğindedir. Öte yandan, bireysel başvuru sisteminde ise Anayasa, yargı yetkisi kapsamının belirlenmesinde açık şekilde AİHS’ye atıfta bulunur. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuruları karara bağlarken, AİHS’yi dikkate alır ve AİHM içtihatlarını takip eder.

- Is there an established procedure for choosing a specific catalogue of human rights in cases where the right is protected under more catalogues (NB: The application of the Charter is binding in EU member states subject to compliance with Article 51(1), i.e. its application is not discretionary.)

Türk yasal sisteminde böyle bir prosedür söz konusu değildir.

II. SPECIAL PART – SPECIFIC ISSUES RELATED TO SELECTED FUNDAMENTAL RIGHTS

II.I Right to life

- What is the original wording of the provision protecting this right in your national catalogue?

Anayasa'nın "Kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı" başlıklı 17. maddesi şöyledir:

*"Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.
Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz.
Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz."*

- Is it possible to restrict the right? If so, how and under what conditions?

Bu hakkın kısıtlanması söz konusu olmamakla birlikte 17. maddede sayılan yaşam hakkı ihlali olarak kabul edilemeyecek durumlar şunlardır: "Meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır."

- Has your court considered this right/its interpretation or enshrinement in more detail? If so, please provide practical details and list the catalogues of human rights applied.

Mahkeme, *Serpil Kerimoğlu ve Diğerleri* (2012/752, 17 Eylül 2013, §§ 50 ve 51) kararında yaşam hakkını şu şekilde tanımlamıştır:

" Kişinin yaşam hakkı ile maddi ve manevi varlığını koruma hakkı, birbirleriyle sıkı bağlantıları olan, devredilmez ve vazgeçilmez haklarından. Anayasa Mahkemesince belirtildiği gibi yaşam ve vücut bütünlüğü üzerindeki temel hak, devletlere pozitif ve negatif yükümlülük yükleyen haklardandır.

Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen yaşam hakkı kapsamında, devletin, negatif bir yükümlülük olarak, yetki alanında bulunan hiçbir bireyin yaşamına kasıtlı ve hukuka aykırı olarak son vermeme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bunun yanı sıra devlet, pozitif bir yükümlülük olarak, yine yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını gerek kamusal makamların, gerek diğer bireylerin, gerekse kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı koruma yükümlülüğü altındadır. Devlet, bireyin maddi ve manevi varlığını her türlü tehlikeden, tehditten ve şiddetten korumakla yükümlüdür."

- Is there a difference between the case law of your court and the case law of international courts with respect to the protection of this right?

Anayasa Mahkemesi içtihatları ile uluslararası mahkemelerin içtihatları arasında esaslı bir farklılık söz konusu değildir.

- What is the original wording of the provision protecting this right in your national catalogue?

Anayasa'nın "Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" başlıklı 26. maddesinde ifade özgürlüğü şu şekilde düzenlenmiştir:

"Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir."

- Is it possible to restrict the right? If so, how and under what conditions?

26. maddenin ikinci fıkrasında yer alan kısıtlama gerekçeleri şunlardır:

"Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir."

Aynı maddenin üçüncü ve dördüncü fıkraları şu şekildedir:

"Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz."

Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir."

- Has your court considered this right/its interpretation or enshrinement in more detail? If so, please provide practical details and list the catalogues of human rights applied.

Türk Anayasa Mahkemesi'ne göre, geniş anlamda ifade özgürlüğü; basın özgürlüğü, bilgi alma özgürlüğü, süreli ve süresiz yayım hakkı, bilim ve sanat özgürlüğü ile düzeltme ve cevap hakkından oluşmaktadır. İfade özgürlüğü kapsamındaki bu hak ve özgürlükler de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda sırasıyla ayrı hükümler halinde düzenlenmektedir.

Anayasa Mahkemesi, *Emin Aydın* kararında (2013/2602, 23 Ocak 2014, §§ 40-45), ifade özgürlüğünü şu şekilde tanımlamıştır:

"İfade özgürlüğü, sadece "düşünce ve kanaate sahip olma" özgürlüğünü değil aynı zamanda sahip olunan "düşünce ve kanaati (görüşü) açıklama ve yayma", buna bağlı olarak "haber veya görüş alma ve verme" özgürlüklerini de kapsamaktadır. Bu çerçevede ifade özgürlüğü bireylerin serbestçe haber ve bilgilere, başkalarının fikirlerine ulaşabilmesi, edindiği

düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanamaması ve bunları tek başına veya başkalarıyla birlikte çeşitli yollarla serbestçe ifade edebilmesi, anlatabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir.

İfade özgürlüğü, demokratik toplumun temellerinden biri olup toplumun gelişmesi ve bireyin kendini geliştirmesi ve gerçekleştirmesi için vazgeçilmez koşullar arasında yer alır. Hakikat ışığı fikirlerin çarpışmasından doğar. Bu bağlamda toplumsal ve siyasal çoğulculuğu sağlamak, her türlü düşüncenin barışçıl bir şekilde ve serbestçe ifadesine bağlıdır. Aynı şekilde birey özgün kişiliğini düşüncelerini serbestçe ifade edebildiği ve tartışabildiği bir ortamda gerçekleştirebilir. İfade özgürlüğü, kendimizi ve başkalarını tanımlamada, anlamada ve algılamada, bu çerçevede başkalarıyla ilişkilerimizi belirlemede ihtiyaç duyduğumuz bir değerdir.

...

Anayasa 'da sadece düşünce ve kanaatler değil, ifadenin tarzları, biçimleri ve araçları da güvence altına alınmıştır. Anayasa'nın 26. maddesinde düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanımında başvurulabilecek araçlar "söz, yazı, resim veya başka yollar" olarak ifade edilmiş ve "başka yollar" ifadesiyle her türlü ifade aracının anayasal koruma altında olduğu gösterilmiştir.

...

Bu bağlamda ifade özgürlüğü, Anayasa'da güvence altına alınan diğer hak ve özgürlüklerin önemli bir kısmı ile doğrudan ilişkilidir. Görsel ve yazılı medya araçları yoluyla fikir, düşünce ve haberlerin yayılmasını güvence altına alan basın özgürlüğü de düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanılma araçlarından biridir. Basın özgürlüğü, AİHS'de ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddenin altında koruma altına alınmışken, Anayasa'nın 28-32. maddelerinde özel olarak düzenlenmiştir.

Basın özgürlüğü, gazete, dergi, kitap gibi araçlar ile düşünce ve kanaatleri açıklama, yorumlama, bilgi, haber ve eleştirilerin yayın ve dağıtım haklarını kapsar (bkz. AYM, E.1996/70, K.1997/53, K.T. 5/6/1997). Basın özgürlüğü düşüncenin iletilmesini ve dolaşımını gerçekleştirerek bireyin ve toplumun bilgilenmesini sağlar. Çoğunluğa muhalif olanlar da dâhil olmak üzere düşüncelerin her türlü araçla açıklanması, açıklanan düşünceye paydaş sağlanması, düşünceyi gerçekleştirmek ve gerçekleştirme konusunda ikna etmek çoğulcu demokratik düzenin gereklerindedir. Bu itibarla düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü ile basın özgürlüğü demokrasinin işleyişi için yaşamsal önemdedir. Basın özgürlüğü bir yönüyle halkı ilgilendiren haber ve görüşleri iletme özgürlüğü iken diğer yönüyle de halkın bu bilgi ve görüşleri alma hakkıyla yakından ilgilidir."

Anayasa Mahkemesi, aynı kararında (§§ 44 ve 42) AİHS ile AİHM içtihatlarına atıfta bulunarak şu hususlara değinmiştir:

"Bu bağlamda ifade özgürlüğü, Anayasa'da güvence altına alınan diğer hak ve özgürlüklerin önemli bir kısmı ile doğrudan ilişkilidir. Görsel ve yazılı medya araçları yoluyla fikir, düşünce ve haberlerin yayılmasını güvence altına alan basın özgürlüğü de düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanılma araçlarından biridir. Basın özgürlüğü, AİHS'de ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddenin altında koruma altına alınmışken, Anayasa'nın 28-32. maddelerinde özel olarak düzenlenmiştir.

İfade özgürlüğünün sözü edilen toplumsal ve bireysel işlevini yerine getirebilmesi için, AİHM'nin de ifade özgürlüğüne ilişkin kararlarında sıkça belirttiği gibi, sadece toplumun ve devletin olumlu, doğru ya da zararsız gördüğü "haber" ve "düşüncelerin" değil, devletin veya halkın bir bölümünün olumsuz ya da yanlış bulduğu, onları rahatsız eden haber ve düşüncelerin de serbestçe ifade edilebilmesi ve bireylerin bu ifadeler nedeniyle herhangi bir yaptırıma tabi

tutulmayacağından emin olmaları gerekir. İfade özgürlüğü, çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin temeli olup bu özgürlük olmaksızın “demokratik toplumdaki” bahsedilemez (bkz. Handyside/Birleşik Krallık, no. 5493/72, 7/12/1976, §49).”

- Is there a difference between the case law of your court and the case law of international courts with respect to the protection of this right?

Anayasa Mahkemesi'nin içtihatları, uluslararası hukuk ve içtihatlar ile uyumludur.

II.III Right to privacy/right to respect for private life/right to private life

- What is the original wording of the provision protecting this right in your national catalogue?

Özel hayatın gizliliği, 20. madde kapsamında “Özel hayatın gizliliği ve korunması” başlığı altında düzenlenmiştir. İlgili madde şu şekildedir:

“Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz...”

- Is it possible to restrict the right? If so, how and under what conditions?

20. maddenin ikinci fıkrasında yer alan bu hakkın sınırlandırılmasına ilişkin gerekçeler şunlardır:

“Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz. Yetkili merciin kararı yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar.

Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.”

- Has your court considered this right/its interpretation or enshrinement in more detail? If so, please provide practical details and list the catalogues of human rights applied.

Anayasa Mahkemesi, verdiği norm denetimi kararında (E. 2014/36, K. 2015/51, 27 Mayıs 2015) bu hakka ilişkin olarak şu hususlara değinmiştir:

“Anayasa'nın 20 maddesinin gerekçesinde de belirtildiği üzere özel hayat ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı, bir yönüyle özel hayatın ve aile hayatının gizliliğinin korunmasını, başkalarının gözleri önüne serilmemesini, bir başka ifadeyle kişinin özel hayatında yaşananların, yalnız kendisi veya kendisinin bilmesini istediği kişiler tarafından bilinmesini isteme hakkını korurken, diğer yönüyle, resmî makamların özel hayata müdahale edememesi yani kişinin ferdî ve aile hayatını kendi anladığı gibi düzenleyip yaşayabilmesi

hakkını güvence altına almaktadır. Dolayısıyla, Anayasa'nın 20. maddesindeki düzenlemeyle özel hayat ve aile hayatı, Anayasa'da belirtilen istisnalar haricinde Devlete, topluma ve diğer kişilere karşı koruma altına alınmıştır.”

- Is there a difference between the case law of your court and the case law of international courts with respect to the protection of this right?

Anayasa Mahkemesi içtihatları ile uluslararası mahkemelerin içtihatları arasında esaslı bir farklılık söz konusu değildir.

II.IV Freedom of religion

- What is the original wording of the provision protecting this right in your national catalogue?

Anayasa'da ilgili hak şu şekilde düzenlenmiştir:

“VI. Din ve vicdan hürriyeti

MADDE 24- Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.”

- Is it possible to restrict the right? If so, how and under what conditions?

24. maddede belirtildiği üzere “14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir”. Bu bağlamda, Anayasa'nın 14. maddesi şu şekildedir:

“Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.

Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.

Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.”

24. maddede ayrıca “*Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.*” hükmüne yer verilmiştir.

Türk Anayasa Mahkemesi, bu hükümleri her somut davanın kendine özgü koşulları uyarınca yorumlamaktadır. Anayasa Mahkemesi, bugüne kadar verdiği kararlarda, Devlet tarafından ileri sürülen cezaevlerinin güvenliği, Devletin dini azınlık gruplarının seçim prosedürlerinde üstlendiği düzenleyici rolü, suç işlenmesinin önlenmesi, başkalarının hakları ile kamu güvenliğinin korunması gibi amaçların Anayasa’nın 24. maddesi bağlamında meşru amaç olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.

- Has your court considered this right/its interpretation or enshrinement in more detail? If so, please provide practical details and list the catalogues of human rights applied.

Mahkeme, *Tuğba Arslan* [GK] (2014/256, 25 Haziran 2014, §§ 52-54) kararında, başvurusu davası kapsamında din özgürlüğünü aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“Dinin hem bir dine bağlı olan bireyler tarafından hayatı anlama ve anlamlandırmada başvurdukları temel kaynaklardan biri olması hem de toplumsal yaşamın şekillenmesinde önemli bir işlev görmesi bulunmaktadır. Bu işlev sebebiyle uluslararası düzlemde dinlerin özgürlükler karşısındaki konumlarından bağımsız olarak bireylerin belli ölçüler içerisinde din ve inanç özgürlüklerine sahip olduğu kabul edilmiştir. Diğer özgürlükler gibi din özgürlüğü de uzun ve zorlu bir sürecin sonucunda belli yasal ve anayasal güvencelere sahip kılınmıştır. Nitekim din özgürlüğü, evrensel ve bölgesel düzeyde insan haklarına ilişkin uluslararası bildiri ve sözleşmelerin birçoğunda korunan bir haktır.

Anayasa’nın 24. maddesinin koruduğu hakkın vazgeçilmez olması, din ve vicdan özgürlüğünün, hukukun üstünlüğüne dayanan, etkili ve anlamlı bir demokrasinin temellerinin kurulması ve sürdürülmesi için hayati öneme sahip olması nedeniyledir. Öte yandan din ve vicdan özgürlüğü ancak tanıma, çoğulculuk ve tarafsızlık anlayışı ile temellendirilen bir demokraside korunabilir.

Din özgürlüğü bağlamında “tanıma”, devlet-birey ilişkilerinde devletin, tüm din veya inanç guruplarının varlıklarını eşit şekilde kabul etmesini gerektirir. Devletin çoğulcu bir tanıma siyaseti, bir yandan devleti toplumda herkese karşı eşit mesafede durmaya zorlarken öte yandan, devletin herhangi bir dini ya da ideolojiyi resmen benimsemesine izin vermez. Çoğulculuk ise herkesin kendi kimliğiyle ve kendisi olarak toplumsal ve siyasal yaşama katılmasıyla mümkündür. Farklılıkların ve farklı olanların tanınmadığı ve tehditler karşısında korunmadığı bir yerde çoğulculuktan bahsedilemez. Çoğulcu toplumda devlet, bireylerin kendi dünya görüşlerinin ve inançlarının gereğine uygun olarak yaşamalarını sağlamakla yükümlüdür. Devlet, toplumda var olan görüşlerden veya yaşam tarzlarından birini “yanlış” kabul etme yetkisine sahip değildir. Bu bağlamda Anayasa’da yer alan sınırlama sebepleri bulunmadıkça, farklılıkların bir arada yaşatılması, çoğunluğun ya da azınlığın hoşuna gitmese de çoğulculuğun bir gereğidir. Din ve vicdan özgürlüğünü koruyan üçüncü anlayış ise bireylerin din ve vicdan özgürlüğünün eşit düzeyde korunmasının teminatı olan laiklikten doğan tarafsızlıktır.”

Geçmişte Mahkemenin dini özgürlükleri reddetmek için sık sık laiklik ilkesini ileri sürdüğünü belirtmek gerekir. Daha yakın geçmişte, Mahkeme laikliğe ilişkin bu katı yorumunu esneterek, bu ilke ve din özgürlüğü arasında bir denge kurma yoluna gitmiştir. Mahkemenin bu yaklaşımı, İslamiyet'i benimseyen çoğunluk grubun yanı sıra, Hristiyanlığı ve Yahudiliği benimseyen azınlık gruplar için de din özgürlüğünün kapsamını genişletmiştir. Mahkeme, *B.S. (2015/8491, 18.7.2018, § 54)* kararında, laiklik ve dini özgürlükler arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Anayasa'nın 24. maddesinde güvence altına alınan din ve vicdan özgürlüğü, herkesin "din veya inancını açığa vurma özgürlüğünü", "din ve inancını değiştirme özgürlüğünü", "dilediği inanç ve kanaate sahip olma özgürlüğünü" ve "herhangi bir inanç ve kanaate sahip olmama" hakkını korumaktadır.

Din özgürlüğü, hukukun üstünlüğüne dayalı etkili ve iyi işleyen bir demokrasinin inşa edilmesi ve sürdürülmesi bakımından hayati bir öneme sahip olduğundan, Anayasa'nın 24. maddesi ile güvence altına alınan hak olmazsa olmaz bir haktır.

Farklı dini inançlara sahip olanlar ya da herhangi bir inanca sahip olmayanlar laik devletin koruması altındadır. Nitekim Anayasa'nın 2. maddesinin gerekçesinde yapılan tanıma göre, hiçbir zaman dinsizlik anlamına gelmeyen lâiklik, bireylerin istediği inanca veya mezhebe sahip olabilmelerine ve ibadetlerini özgür bir şekilde yerine getirebilmelerine izin verir ve dinî inançlarından dolayı ayrımcılığa maruz bırakılmalarını engeller. Devlet, din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşebileceği ortamı hazırlamak için gerekli önlemleri almak zorundadır.

Bu anlamda laiklik, Devlete negatif ve pozitif yükümlülükler yüklemektedir. Negatif yükümlülük, bireylerin din özgürlüğüne zorunlu nedenler olmadıkça müdahale edilmemesini gerektirmektedir. Pozitif yükümlülük ise Devletin, din özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırma ve bireylerin inandıkları gibi yaşayabileceği uygun bir ortamı ve bunun için gerekli imkânları sağlama ödevini beraberinde getirmektedir.

Kamu görevlilerinin, görev başındayken, görevlerinin kendine özgü koşulları dikkate alınmaksızın, dini görüşleri nedeniyle başörtü takmalarına izin verilmesinin laiklik ilkesine aykırı olduğuna ilişkin görüş hiçbir şekilde kabul edilemez. Kamu görevlilerinin dini inançlarını ortaya koymak için başörtüsü takmaları gibi uygulamaların toplumsal birliği tehdit etmek şeklinde yorumlanması demokrasi ve çoğulcu laiklik anlayışına ters düşmektedir. Aslında, bu tür uygulamalar bir tehdit oluşturmaktan ziyade toplumsal çeşitliliği yansıtmaktadır.

- Is there a difference between the case law of your court and the case law of international courts with respect to the protection of this right?

Anayasa Mahkemesi ve başta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi olmak üzere uluslararası mahkemeler tarafından din özgürlüğü bağlamında kabul edilen genel ilkeler esas olarak benzerlik göstermekte olup, bu ilkeler toplumda çeşitliliğin sağlanması ortak amacına hizmet etmektedir. Ancak, uygulamada bazı farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Örneğin, AİHM'nin *Leyla Şahin [BD]* (44774/98, 10 Ekim 2005) davasında incelediği bu hakkı, Anayasa Mahkemesi, *Tuğba Arslan* kararındaki içtihadı kapsamında AİHM'den daha fazla koruma sağlayacak şekilde uygulamıştır.

II.V Prohibition of discrimination

- What is the original wording of the provision protecting this right in your national catalogue?

Ayrımcılık yasağı eşitlik ilkesiyle birlikte düzenlenmiştir:

“X. Kanun önünde eşitlik

10. madde - Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.

Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.”

- Is it possible to restrict the right? If so, how and under what conditions?

10. madde, bu hakkın kısıtlanmasına herhangi bir zemin hazırlamamakla birlikte, bu bağlamda yalnızca, kadınlara, çocuklara ve yaşlılara yönelik pozitif muamele tedbirlerinin ayrımcılık yasağıyla çelişmediğini ifade etmiştir.

- Has your court considered this right/its interpretation or enshrinement in more detail? If so, please provide practical details and list the catalogues of human rights applied.

Anayasa Mahkemesi, ayrımcılık yasağının ihlal edilip edilmediğini incelerken, ilk olarak Anayasa'nın 10. maddesi kapsamında, benzer bir dayanağın ve herhangi bir muamele farklılığının bulunup bulunmadığını tespit eder. Bu bakımdan, söz konusu hakka yapılan müdahale ile ilgili olarak, aynı veya benzer durumdaki bireyler arasında herhangi bir muamele farklılığının olup olmadığı değerlendirir. Eğer herhangi bir farklılık söz konusuysa, Anayasa Mahkemesi, söz konusu muamele farkının tarafsız ve makul bir dayanağının bulunup bulunmadığını ve söz konusu müdahalenin orantılı olup olmadığını detaylı bir şekilde inceleyerek davayı karara bağlar.

- Is there a difference between the case law of your court and the case law of international courts with respect to the protection of this right?

Anayasa Mahkemesinin verdiği norm denetimi ve bireysel başvuru kararları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yerleşik içtihatları ile uyumlu olmuştur ve uyumlu olmaya devam etmektedir.

II.VI Right to liberty

- What is the original wording of the provision protecting this right in your national catalogue?

•

Anayasa'nın 19. maddesine göre, *“Herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir.”*

- **Is it possible to restrict the right? If so, how and under what conditions?**

19. maddede ayrıca şunlar belirtilmektedir:

“Şekil ve şartları kanunda gösterilen:

Mahkemelerce verilmiş hürriyeti kısıtlayıcı cezaların ve güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi; bir mahkeme kararının veya kanunda öngörülen bir yükümlülüğün gereği olarak ilgilinin yakalanması veya tutuklanması; bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili merci önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi; toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi; usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen veya giren, ya da hakkında sınır dışı etme yahut geri verme kararı verilen bir kişinin yakalanması veya tutuklanması; halleri dışında kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz.

Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmalarını, delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunda gösterilen diğer hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Hâkim kararı olmadan yakalama, ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir.

Yakalanan veya tutuklanan kişilere, yakalama veya tutuklama sebepleri ve haklarındaki iddialar herhalde yazılı ve bunun hemen mümkün olmaması halinde sözlü olarak derhal, toplu suçlarda en geç hâkim huzuruna çıkarılıncaya kadar bildirilir.

Yakalanan veya tutuklanan kişi, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç en geç kırk sekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok dört gün içinde hâkim önüne çıkarılır. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun bırakılamaz. Bu süreler olağanüstü hal ve savaş hallerinde uzatılabilir.

Kişinin yakalandığı veya tutuklandığı, yakınlarına derhal bildirilir. Tutuklanan kişilerin, makul süre içinde yargılanmayı ve soruşturma veya kovuşturma sırasında serbest bırakılmayı isteme hakları vardır. Serbest bırakılma ilgilinin yargılama süresince duruşmada hazır bulunmasını veya hükmün yerine getirilmesini sağlamak için bir güvenceye bağlanabilir.

Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi, kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve bu kısıtlamanın kanuna aykırılığı halinde hemen serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sahiptir.

Bu esaslar dışında bir işleme tâbi tutulan kişilerin uğradıkları zarar, tazminat hukukunun genel prensiplerine göre, Devletçe ödenir.”

- **Has your court considered this right/its interpretation or enshrinement in more detail? If so, please provide practical details and list the catalogues of human rights applied.**

Özgürlük ve güvenlik hakkı bağlamında, tutuklu yargılama ile ilgili olarak Mahkemeye çok sayıda başvuru yapılmıştır. Mahkeme, *Mustafa Ali Balbay* (2012/1272, 4 Aralık 2013, § 72) kararında konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

“...bir kişinin tutuklanabilmesi öncelikli olarak suç işlediği hususunda kuvvetli belirti bulunmasına bağlıdır. Bu, tutuklama tedbiri için aranan olmazsa olmaz unsurdur. Bunun için suçlamanın kuvvetli sayılabilecek inandırıcı delillerle desteklenmesi gerekir. İnandırıcı delil sayılabilecek olgu ve bilgilerin niteliği büyük ölçüde somut olayın kendine özgü şartlarına bağlıdır.”

Şahin Alpay [GK] (2016/16092, 11 Ocak 2018) kararında Mahkeme, Anayasa'nın 19 § 1 maddesinde herkesin kişi hürriyeti ve güvenliği hakkına sahip olduğunun ilke olarak ortaya konulduğunu belirtmiştir. 19 §§ 2 ve 3 maddesinde ise, şekil ve şartları kanunda gösterilmek şartıyla bazı durumlarda kişilerin özgürlüğünden mahrum bırakılabileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının kısıtlanması ancak Anayasa'nın anılan maddesi kapsamında belirlenen durumlardan herhangi birinin varlığı hâlinde söz konusu olabilir.

Ayrıca kişi hürriyeti ve güvenliği hakkına yönelik bir müdahale, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin ölçütlerin belirlendiği Anayasa'nın 13. maddesinde belirtilen koşullara uygun olmadığı müddetçe Anayasa'nın 19. maddesinin ihlalini teşkil edecektir. Bu sebeple sınırlamanın Anayasa'nın 13. maddesinde öngörülen ve tutuklama tedbirinin niteliğine uygun düşen; kanun tarafından öngörülme, Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen haklı sebeplerden bir veya daha fazlasına dayanma ve ölçülülük ilkesine aykırı olmama koşullarına uygun olup olmadığının belirlenmesi gerekir.

Anayasa'nın 19 § 3 maddesine göre tutuklama ancak “suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler” bakımından mümkündür. Bir başka anlatımla tutuklamanın ön koşulu, kişinin suçluluğu hakkında kuvvetli belirtinin bulunmasıdır. Dolayısıyla tutuklamanın diğer koşullarından önce bu ön koşulun bulunup bulunmadığı her somut olayda değerlendirilmelidir. Suç işlendiğine dair kuvvetli belirtinin bulunduğu kabulü için suçlama, kuvvetli sayılabilecek inandırıcı delillerle desteklenmelidir.

Her somut olayda tutuklamanın ön koşulu olan suçun işlendiğine dair kuvvetli belirtinin olup olmadığının, tutuklama nedenlerinin bulunup bulunmadığının ve tutuklama tedbirinin ölçülülüğünün takdiri öncelikle anılan tedbiri uygulayan yargı mercilerine aittir. Zira bu konuda taraflarla ve delillerle doğrudan temas hâlinde olan yargı mercileri Anayasa Mahkemesine kıyasla daha iyi konumdadır. Bununla birlikte yargı mercilerinin belirtilen hususlardaki takdir aralığını aşırıp aşmadığı Anayasa Mahkemesinin denetimine tabidir. Anayasa Mahkemesinin bu husustaki denetimi, somut olayın koşulları dikkate alınarak özellikle tutuklamaya ilişkin süreç ve tutuklama kararının gerekçeleri üzerinden yapılmalıdır.

- Is there a difference between the case law of your court and the case law of international courts with respect to the protection of this right?

Anayasa Mahkemesi, özgürlük ve güvenlik hakkını, bu hakka ilişkin kısıtlamaları ve hakkın sağladığı güvenceleri yorumlarken, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere, uluslararası insan hakları sözleşmelerini, Avrupa Konseyi ve diğer uluslararası kuruluşların raporlarını ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) ve insan hakları

meselerleriyle ilgilenen diğer uluslararası yargı organlarının uygulama ve değerlendirmelerini dikkate almaktadır.

Bu bakımdan, özgürlük ve güvenlik hakkının korunması bağlamında, Anayasa Mahkemesinin içtihatları ve uluslararası yargı organlarının benimsedikleri yaklaşımlar arasında herhangi bir tutarsızlık bulunmamaktadır. Nitekim AİHM, bireysel başvuruları Anayasa Mahkemesi tarafından hâlihazırda sonuçlandırılmış olan başvurular tarafından AİHM'ye yapılmış olan bazı başvuruların sadece birkaçında ihlal tespit etmiştir.

